

MARIA LARIONESCU, IOAN MĂRGINEAN, GABRIELA NEAGU, *Constituirea clasei mijlocii în România, București, Editura Economică, 2006*

În România, ca și în celelalte țări foste comuniste, reformele și transformările postcomuniste au generat restructurarea de clasă, proces care s-a desfășurat permanent, încă de la începutul anilor '90, concomitent cu criza, restructurarea și privatizarea industriei, agriculturii și serviciilor.

Procesul transformării structurale a claselor sociale se desfășoară permanent; dar în societățile fără disfuncții majore, fără treceri de la un sistem la altul, de la un regim politic la altul în urma unor conjuncturi interne și internaționale speciale, transformarea structurală a claselor sociale este vizibilă la intervale mai mari de timp și este rezultatul transformărilor economice, ocupaționale, de venituri, transformări inerente în desfășurarea istorică firească a societății.

În România, amploarea și rapiditatea transformărilor de la sfârșitul anilor '80 au bulversat, mai întâi, structura de clasă formată în perioada comunistă. Cercetătorii și-au focalizat preocupările pe efectele vizibile, imediate ale transformărilor, precum șomajul și sărăcirea unor categorii mari de populație. Totuși, încă de la începutul anilor '90 s-a invocat necesitatea formării unei clase mijlocii în România.

Trebuia însă să se ajungă la un anumit nivel al transformărilor și al acumulărilor de efecte ale transformărilor pentru a fi evidentă necesitatea abordării explicite de către cercetători a noii structuri de clasă. În acest context se situează apariția cărții *Constituirea clasei mijlocii în România*.

Cartea abordează trei mari probleme:

I. Problema teoretică a definirii claselor sociale, inclusiv a clasei mijlocii, în literatura de specialitate internațională și internă;

II. Formarea și evoluția din perspectiva istorică a clasei mijlocii românești, în contextul situării spațiului românesc în ciclul est-european al nașterii și dezvoltării capitalismului;

III. Clasa mijlocie actuală din România, în cadrul reconstrucției sociale post-comuniste.

I. Problema teoretică a definirii claselor sociale în general și a clasei mijlocii este – așa cum se arată explicit – dificilă, plină de ambiguități.

Sunt analizate pe larg cele două contribuții majore la definirea clasei sociale, respectiv a lui Karl Max și a lui Max Weber. Punctul de vedere al acestora este completat și de prezentarea altor puncte de vedere.

Problema fundamentală a definirii clasei sociale este criteriul de definire: proprietate, avere, venit, relații de piață, ocupație, funcție, interese, putere ș.a. Din perspectiva criteriilor de definire, un loc special este acordat în carte ocupației și educației.

Contribuțiile românești la fundamentarea teoretică a clasei mijlocii pe care autorii la enumeră și le analizează sunt: programul pașoptist, Ștefan Zeletin, C. Dobrogeanu-Gherea, proiectul poporanist și țărănist reprezentat, în primul rând, de C. Stere și V. Madgearu, C. Rădulescu-Motru și Școala sociologică de la București întemeiată de Dimitrie Gusti.

Pentru perioada comunistă, autorii remarcă faptul că abordarea structurii de clasă este prezentă mai ales în anumite etape și cu anumite particularități. În realitate – așa cum spun și autorii – s-a produs o profundă destructurare a structurii de clasă, s-a devalorizat capitalul economic privat și s-a produs disoluția clasei mijlocii, ca urmare a măsurilor și reglementărilor legislative inițiate de autoritățile comuniste, în conformitate cu programul lor ideologic.

II. A doua mare problemă abordată în carte este formarea și evoluția din perspectiva istorică a clasei mijlocii românești. Prezentarea formării și evoluției istorice a clasei mijlocii românești se face pe baza unor autori și lucrări consacrate, și nu generează pentru cititor întrebări suplimentare. Analiza spațiului social românesc în care s-a format capitalismul și clasa mijlocie nu este delimitat, cititorul român subînțelegând că este vorba de Moldova și Țara Românească (există o singură trimitere explicită la unele particularități ale celor două provincii, la p. 45). Când analiza continuă cu perioada interbelică, prezentarea unor date referitoare la categorii ale clasei mijlocii (pp. 52–54) nu este însoțită de precizarea dacă datele se referă la Vechiul Regat sau la Noul Regat (după unirea cu Transilvania), în condițiile în care Transilvania venea cu particularități economice și sociale ale evoluției sale istorice.

Perioada comunistă este analizată din perspectiva destrămării clasei mijlocii, pe fondul (specific societăților „blocului comunist”) unei noi abordări a structurii sociale după modelul „două clase, o pătură” (respectiv clasa muncitoare, țărănimea și pătura intelectualității). Prezentarea destrămării clasei mijlocii la începutul perioadei comuniste și a instituționalizării capitalului politic (cu consecințe în planul structurii de clasă) reușește să creeze o imagine completă și clară asupra a ceea ce s-a întâmplat în societatea românească în acea perioadă. Celelalte două teme abordate ale perioadei comuniste, respectiv identificarea unor segmente de clasă mijlocie și omogenizarea socială, sunt însoțite de o oarecare ambiguitate.

– Segmentele clasei mijlocii din perioada comunistă identificate („noua clasă mijlocie a birocrăției comuniste” și „intelectualitatea și tehnocrația – noua clasă mijlocie în societatea comunistă”) par suspendate într-un spațiu social cu o structură de clasă neprecizată și care nu este aceea a „două clase și o pătură”, dar nu știm care este.

– Generează unele întrebări și problematica omogenizării sociale: acesta este, în primul rând, un concept inventat în deceniile opt și nouă (p. 110); conceptul a orientat studiile și cercetările: au existat studiile ideologice, care popularizau ideile din documentele de partid, precum și „cercetări propriu-zise bazate pe o evidență empirică constând din anchete, interviuri-observații în unitățile industriale, agricole, de învățământ etc.”. Rezultatele cercetărilor de omogenizare socială „au depășit, de regulă, specificațiile indicative ale ipotezelor derivate din programele ideologice”. Cercetările au contribuit la edificarea unei teorii mai ample a structurii sociale și, în același timp, mult mai realiste, dezvăluind procese precum migrația și mobilitatea socială, evoluția structurii socio-ocupationale, funcțiile sociale ale intelectualității, inegalități de status ș.a. (pp. 111–112).

Am încercat să fac o sinteză clară a acestei părți a lucrării (nu știu cât am reușit), dar preferam confirmarea/infirmarea explicită a omogenizării sociale, în condițiile în care fuseseră identificate segmente ale clasei mijlocii.

III. Dacă abordările din perspectiva istorică pot să intereseze numai o parte dintre cititori, tranziția postcomunistă și renașterea clasei mijlocii constituie un subiect de interes pentru orice cercetător în domeniu.

Demersul, în carte, începe cu problematica proprietății și se sfârșește cu precizări în ceea ce privește proprietatea, deși în identificarea clasei mijlocii nu este luată în considerare proprietatea.

„Cea mai mare provocare pentru reforma socială din România este legată de capacitatea reformelor de redistribuire a proprietății publice de a schimba statutul de dependență economică a individului (...) cu unul de independență economică, conferindu-i, în același timp, atributele de libertate de acțiune, inițiativă, simțul riscului, responsabilitate” (p. 115).

După aceste precizări-cadru se face o analiză critică a reformei întreprinderilor din România după 1989 și, implicit, a privatizărilor lor: caracterul predominant etatist al administrării FPS și FPP, lipsa de transparență a conducerii fondurilor, constrângeri structurale impuse de cele 30 de procente acordate FPP și evoluția lor ulterioară, normele organizațiilor rezultate din privatizare care limitau restructurarea resurselor umane sau restricționau formarea de intermediari ca să faciliteze concentrarea proprietății.

Aprecierea este critică și în ceea ce privește modalitatea de restituire a pământurilor către foștii proprietari, în relație cu consecințele restituirii, proces care a avut un impact ambivalent asupra formării și dezvoltării clasei mijlocii rurale.

Concluzia autorului este că „prin restructurare economică și privatizare nu s-au obținut decât în foarte mică măsură elemente care ar fi putut să potențeze dezvoltarea clasei mijlocii legată de proprietate” (p. 118).

Continuând demersul privitor la renașterea clasei mijlocii în postcomunism, autorul acestei părți a cărții face următoarele precizări: spune că „au fost identificate două mari fluxuri de acces la clasa mijlocie. Pe de o parte este vorba de deținerea de către o persoană (familie) a unor proprietăți **semnificative**, astfel încât acestea să se poată constitui în **mijloace de existență**, dacă nu exclusive, **cel puțin parțiale**. Pe de altă parte, sunt implicate îndeplinirea unor **funcții importante** în sistemul ocupațiilor și cărora le corespunde și un nivel relativ înalt al veniturilor (salarii și alte beneficii)” (p. 120).

Referindu-se la proprietate, autorul afirmă că „abia după 1990, prin restabilirea dreptului de proprietate, a reînceput să se activeze această sursă de constituire a clasei mijlocii, **fără a produce însă efecte notabile până în prezent**” (p. 121).

În continuare, se afirmă că „autoidentificarea populației cu clasa mijlocie este larg răspândită în țara noastră. O astfel de identificare se face cu precădere pe considerente legate de ocupații specifice și pregătire școlară înaltă...” și aici este principala sursă de alimentare a clasei mijlocii în viitor, într-o societate a cunoașterii (p. 121). Dintre cele două surse de recrutare a clasei mijlocii, proprietatea (averea) și ocupația (munca), ocupația (munca) are un efect mult mai important decât prima. „Până în prezent proprietatea nu s-a structurat (diferențiat) în suficientă măsură la nivelul populației, chiar dacă procesul de privatizare a intrat în etapa finală” (p. 140). Ca urmare „se admite că din punct de vedere ocupațional sunt întrunite elemente importante care să permită identificarea clasei mijlocii în România”. Luând în considerație criteriile de diferențiere ocupațională, în opinia autorului, clasa mijlocie din România este formată, în prezent, din cinci grupe ocupaționale: 1) funcții de conducere; 2) specialiști cu ocupații intelectuale și științifice; 3) tehnicieni, maiștrii și asimilați; 4) funcționari administrativi; 5) lucrători operativi în servicii, comerț și asimilați. Generează însă o oarecare nedumerire următoarea afirmație: „Dacă am atașa la clasa mijlocie și **muncitorii**, și **agricultorii înalt calificați**, care au cel puțin studii liceale, la volumul clasei mijlocii s-ar mai adăuga...” (p. 146). Se simte nevoia unei precizări, respectiv dacă în opinia autorului, din clasa mijlocie mai fac parte și muncitorii și agricultorii „înalt calificați”. Într-un alt paragraf autorul spune: „Probabil că dacă am avea posibilitatea să adâncim analizele și pentru celelalte grupe de ocupații care și ele alimentează într-o **oarecare măsură** clasa mijlocie (meșteșugari, lucrători calificați și agricultori) am constata...” (p. 147).

Analiza compoziției clasei mijlocii este completată prin referirile la domiciliu, sex, status ocupațional, activități ale economiei naționale; o analiză distinctă se face educației ca generator al clasei mijlocii, pornind de la ideea că diploma școlară înseamnă, pe lângă cunoștințe, capacități și aptitudini, **șansa** de a accede la diferite niveluri ale ierarhiei sociale. Din perspectiva relației educație – structură socială se afirmă că „dintre toate clasele sociale, clasa mijlocie este cea care s-a sprijinit în cea mai mare măsură pe capitalul educațional pentru ocuparea, menținerea și transmiterea pozițiilor sociale ale urmașilor săi” (p. 152). Pe aceeași direcție, autorul concluzionează: „Date fiind însă particularitățile socio-economice și politice ale României, dimensiunea cultural-educativă este, cel puțin pentru moment, dominantă la nivelul clasei noastre mijlocii” (p. 153). „Considerăm că rolul capitalului economic în procesul de formare a clasei mijlocii și apoi transmiterea acestuia urmașilor săi, își va face simțită prezența în momentul în care noua clasă mijlocie din România va crește ca pondere” (p. 168).

Față de considerațiile autorului privind proprietatea (averea) în raport cu clasa mijlocie actuală din România, fac unele comentarii:

– Nu se pune problema ca cei care dețin capital economic suficient de mare să constituie singuri o clasă mijlocie puternică („cei care dețin capital economic sunt mult prea puțini pentru a se constitui singuri într-o clasă mijlocie puternică”) (p. 168). În condițiile României (și nu numai), cei ce dețin capital economic pot constitui doar un segment al clasei mijlocii, alături de segmentul rezultat din ocupație și educație, sau capitalul economic împreună cu capitalul cultural pot genera un segment (puternic) al clasei mijlocii.

– Stadiul formării clasei mijlocii și identificarea segmentelor sale nu trebuie (obligatoriu) corelată cu privatizarea și stadiul acesteia, chiar dacă într-adevăr privatizarea nu și-a adus o

contribuție semnificativă la formarea clasei mijlocii în postcomunism. Acumularea de proprietate (avere) a urmat propriul drum pentru cei ce au avut capital economic, dar mai ales capital social și oportunități.

– Chiar dacă datele statistice nu demonstrează acumularea semnificativă de proprietate care să fundamenteze apartenența la clasa mijlocie, cercetări calitative în diverse comunități, grupuri, categorii de populație pot demonstra existența și vizibilitatea acumulării de proprietate, precum și dobândirea de deprinderi și mentalități antreprenoriale și manageriale, chiar dacă distribuite inegal în teritoriu, în funcție de zone și tipuri de localități; în această direcție, urmărirea pieței pământului și a pieței imobiliare poate furniza informațiile necesare.

– În evoluția postcomunistă, societatea românească nu poate ocoli proprietatea pentru fundamentarea apartenenței la clasa mijlocie, chiar dacă nu mai reface traseul istoric din țările capitaliste dezvoltate sau din România. Iar acumularea și concentrarea de proprietate este un proces în curs de desfășurare în România.

În prezentarea cărții nu am enumerat și prezentat toate capitolele și toate problemele analizate. Pentru cei ce vor să știe și să înțeleagă subiectul clasei sociale în general, clasă mijlocie în spațiul românesc, este necesar să citească această carte interesantă și valoroasă, scrisă de două personalități recunoscute în domeniu (Maria Larionescu și Ioan Mărginean), alături de aceștia aducându-și o anumită contribuție și doi cercetători din tânăra generație.

Laureana Urse

CĂTĂLIN ZAMFIR, LAURA STOICA (coord.), *O nouă provocare: dezvoltarea socială*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 370

Societatea românească se află într-un continuu proces de schimbare socială. Au fost elaborate și se elaborează strategii, planuri de acțiune, s-au desfășurat și se desfășoară programe și proiecte de dezvoltare atât naționale, cât și internaționale. În acest context, paradigma dezvoltării sociale poate constitui un element de coerență în dezvoltarea societății, iar apariția lucrării *O nouă provocare: dezvoltarea socială*, reprezintă un moment important în promovarea acestei noi orientări în știință.

Volumul *O nouă provocare: dezvoltarea socială* a fost coordonat de Cătălin Zamfir și de Laura Stoica și a apărut în anul 2006, la Editura Polirom, în seria Collegium, Sociologie-Antropologie.

Volumul cuprinde studii realizate în urma implicării autorilor în programe de dezvoltare socială la nivel național, sectorial sau local, intenția publicării volumului fiind de „a iniția o preocupare și a motiva un interes pentru reflecția asupra dezvoltării sociale și a rolului sociologiei în acest proces, a investiga germenii paradigmei dezvoltării sociale” (C. Zamfir, 2006, p. 7).

La realizarea acestei lucrări au participat numeroși autori aparținând mai multor instituții de cercetare și universitare: Institutul de Cercetare a Calității Vieții (Academia Română), Facultatea de Sociologie și Asistență Socială (Universitatea București), Comisia Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale (CASPI), Școala Națională de Studii Politice și Administrative și Universitatea din Oradea.

Alături de coordonatorii volumului, Cătălin Zamfir și Laura Stoica, au mai participat la scrierea acestuia următorii autori: Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Maria Larionescu, Mircea Malița, Vladimir Pasti, Mălina Voicu, Bogdan Voicu, Daniel Arpinte, Sergiu Bălțătescu, Ana Bleahu, Cosmin Briciu, Liviu Chelcea, Monica Constantinescu, Adrian Dan, Cristina Doboș, Elena